

שתי נקודות מבט על נשים והגירה: אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי מאת טל דקל

טל דקל. נשים והגירה: אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי. תל אביב:
רסלינג. 2013. 226 עמודים

אינה מיכאלי*

בספרה נשים והגירה: אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי עוסקת טל דקל ב"קולותיהן של אמניות [...] תוך שהן מתמקדות בהיבט המגדרי של היותן מהגרות" (עמ' 9). הספר משלב בין ניתוח של יצירות אמנות של נשים שחוו הגירה ובין ראינות שערכה המחברת עם האמניות עצמן, מאמרי דעה של אקטיביסטיות, מחקרים סוציולוגיים מישראל ותיאוריה פמיניסטית ופוסט-קולוניאלית. בספר ארבעה פרקים. הפרק הראשון פורש את ההקשר הטרנס-לאומי הרחב: הוא מתמקד באמניות במזרח אירופה, שיוצרות במפנה בין סוציאליזם לקפיטליזם, ובאמצעותן בוחן את שאלת ההגירה בהקשר מגדרי היסטורי, כלכלי, פוליטי ואסתטי. שלושת הפרקים האחרים עוסקים באמניות מהגרות בישראל בתוך ההקשרים הייחודיים של הגירתן: מהגרות מברית המועצות לשעבר, מהגרות מאתיופיה ומהגרות עבודה מהפיליפינים.

מגוון המקורות והחומרים שעמם עובדת דקל מאפשרים לה להרכיב מעין קולאז' של מציאויות סוציולוגיות של נשים מהגרות - שוק התעסוקה בישראל, תפקידי מגדר במשפחה, גוף ומיניות, יהדות, חינוך, צבע עור, אלימות מינית ומגדרית, גזענות ועוד. מגוון החומרים גם ממחיש ומנכיח ריבוי של סוגות ומשטרי שיח על אודות נשים מהגרות. אלו נבדלים זה מזה הן בקונבנציות דיסציפלינריות בדבר השאלה מהו ייצוג הולם, מכבד או ראוי, והן במידת הרפלקסיביות והמחויבות הפוליטית שלהם לגבי סוגיית הייצוג מלכתחילה. אך המשותף לכל משטרי השיח הוא היותם יוצרים פעילים של דימויים וייצוגים של נשים מהגרות.

אני מציעה התבוננות ביקורתית בבסיס המתודולוגי האינטרדיסציפלינרי של הספר, "המשלב בין ניתוח יצירות אמנות ובין דיון חברתי פוליטי פמיניסטי" (עמ' 13). אני חולקת במידה מסוימת על התיאור הזה וסבורה כי עיקר העניין, החדשנות והיצירתיות במתודולוגיה שמפתחת דקל אינו בשילוב, כי אם דווקא במתח המצוי בין הכלים השונים, ובעיקר במתח שבין משטרי הייצוג הנלווים להם. רבות נכתב על "משבר הייצוג" במדעי החברה, עד כי הסוגיה נדמית כלא רלוונטית עוד, ויש ספק של ממש בעצם האפשרות לומר דבר מה שאינו בנאלי. בניסיון להתגבר על מכשול זה אני פונה אל האלמנטים המתפרצים מתוך יצירות האמנות שמנתחת דקל - אירוניה, תעוזה, ישירות, הומור, סוריאליזם, גרוטסקיות, פיתוי, חשיפה, דרמה, נוסטלגיה, תנועה ועוד. כוחות אלו מזמינים להעשיר את ארגו הכלים שבאמצעותו אנו מסתכלים, חושבים ומדברים על אחרים/ות.

הפרק הראשון בוחן את שאלת ההגירה בהקשר מגדרי היסטורי, כלכלי-פוליטי ואסתטי. הפרק מתמקד באמניות מזרח-אירופיות היוצרות במפנה בין סוציאליזם לקפיטליזם ועוסקות בעבודתן בטרנספורמציות חברתיות, כלכליות, תרבותיות ופוליטיות שחלו במזרח אירופה מאז סוף שנות

* המכון למדעי החברה, אוניברסיטת הומבולדט בברלין

השמונים, עם קריסת הסוציאליזם ופלישתו המואצת של הקפיטליזם הגלובלי. שינויים דרסטיים בסדרים המגדריים ובדפוסי הגירה ותנועה במרחב הגיאופוליטי עומדים במוקד עיסוקן של האמניות בפרק זה.

כך מתארת דקל את סדרת העבודות של האמנית הרב-תחומית והאוצרת הבולגרייה בוריאנה רוסה (Rossa):

בסדרת התצלומים "האישה הטובה, האישה הרעה והאישה המכוער" (The Good, the Bad and the Ugly) משנת 2001, מוצגת אישה מזרח-אירופאית מסוג חדש: יהירה, צינית, חומרנית, כזו שמתעניינת אך ורק בעצמה וברוחתה. זוהי אישה יפהפיה שמופיעה בלבוש מערבי מוקפד ומעודכן, ונראית בתצלומים כשהיא נוטלת לעצמה פריטי ריהוט, אגרטלים ושאר חפצים מתוך הבתים שבהם שהתה. האשה נמצאת בבית ישן, רעוע ומתפורר, ומתוארת כעוזבת חדר הרוס ומרוסק שבו גוויות ופצועים שותתי דם [...] ואכן, האישה הזאת הינה תוצר כלאיים הנתון בתווך שבין עבר ועתיד. [...] בראיון שהעניקה, אמרה האמנית על סדרת התצלומים שהיא נהגתה בראשה כשניסתה לבטא את משבר הנשיות באזור לאחר נפילת הקומוניזם. הנשים בחמשת התצלומים של הסדרה, היא מסבירה, הן נשים שנדחקו לעשות שימוש בגופן כדי לשפר את מצבן הכלכלי, והמוטיבציה שלהן הייתה הפיתוי הקפיטליסטי שאליו הן נחשפו בשנים האחרונות. (עמ' 40)

ציטוט זה ממחיש כמה מן החומרים המרתקים שהספר בוחן באמצעותם מגדר, הגירה וגלובליזציה. הממד הטמפורלי, שעולה גם מן הציטוט לעיל, הוא לדעתי אחד מצירי המתח העיקריים בספר. יצירתה של רוסה מנכיחה טמפורליות מורכבת - העבר, ההווה והעתיד נוכחים בו-זמנית ושואבים את משמעותם מתוך היחסים ביניהם. כמו אמניות נוספות בספר, רוסה מסרבת לעמדה סטטית ומבינה את הטרנספורמציות האישיות והקולקטיביות בעידן הגלובליזציה הכלכלית כתנועה בין מקומות, בין זמנים ובין מצבי הווה ותודעה.

האפקט הפוליטי של טמפורליות מורכבת זו הוא הקושי שהיא מייצרת עבורנו כצופות/ים לטעון לידע או לבעלות על אמת כלשהי על אודות נשים מזרח-אירופיות ברגע המפנה הקפיטליסטי. במקום לייצר ידע במובן המודרניסטי והאמפירי, כלומר אוסף עובדות על האישה המזרח-אירופית, רוסה מציגה בצילומים שלה את האבסורד בסיטואציה החברתית והתרבותית שנוצרת, את הסתירות הפנימיות והשברים בהיגיון הקפיטליסטי. באמצעות הדימוי של אשה זוהרת המוציאה חפצים מתוך הבית המתפורר ומבין הפצועים שותתי הדם, רוסה חושפת את הקונפליקטים המרכזיים את החיים של הסובייקט הממוגדר במעבר מסוציאליזם לקפיטליזם, את האופן שבו כוחות כלכליים, פוליטיים ותרבותיים פועלים עליו ודרכו בו-זמנית. הייחוד ביצירות אמנות כגון זו של רוסה הוא שהן אינן רק מספרות על התובנות הללו - הן יוצרות אותן ומביאות אותן לידי ביטוי. במילים אחרות, הן יוצרות ייצוג של סובייקט שאינו בהכרח קוהרנטי, שחורג כבר מראש מתוך מסגרות ההיגיון והמשמעות שבהן הוא מתעצב, שחושף את נקודות השבר והכשלים של מסגרות אלו. במובן מסוים, הטמפורליות המרובדת מספקת תמונת הווה מדויקת יותר.

אך גם אם נוצרת בינינו הסכמה על הערך הפוליטי שבייצוג המסרב להפוך את הסובייקט לאובייקט של ידיעה, האם לא מתבקש לתחום אותו לאמנות, האם אינו עומד בסתירה מהותית עם הפרויקט האקדמי, ובפרט עם זה של מדעי החברה? לאתר (Lather) כותבת כי טקסטים המסרבים לשתף פעולה עם הרצון לדעת אכן חותרים תחת יסודות של עידן הנאורות בנוגע

ביקורת ספרים

לידע והבנה! כך לדוגמה היא מביאה את דבריה של ריגוברטה מנצ'ו, לוחמת לזכויות הילידים בגוואטמלה וכלת פרס נובל לשלום, המעידה: "אני עדיין שומרת סודות שלדעתי אף אחד לא צריך לדעת. אף אנתרופולוג או אינטלקטואל - לא חשוב כמה ספרים יש לו - לא יכול לגלות את כל הסודות שלנו" (שם, עמ' 247). אלו הם טקסטים שמפריעים להתניות של הקורא המודרניסטי, המבקש להזדהות עם הדמויות, לגלות כלפיהם אמפתיה וחמלה, להבין, ומתוך ההבנה להפיק נחת. כאשר הטקסט מסרב להגיש לנו אנשים על מגש של נרטיבים ליניאריים, קלים לעיכול, להזדהות סנטימנטלית או לצריכה סנסציונית, הוא מחליץ את החוויות של הסובייקטים ומאיר אותן בהקשרים המעניקים להן משמעות. ייצוג כזה מדגיש את החלקיות ההכרחית של הבנתנו את האחר ומניח, כמעט בוודאות, שהקורא יחוש אי נחת. לאת'ר רואה פרקטיקות ייצוג אלו כאמצעי לייצור מרחק של כבוד בין הקורא ובין נושאי המחקר, בין הטקסט לקורא, הרחק מן האמפתיה המאפשרת לנו לבלוע את האחר בקריאה שלנו (שם, עמ' 143).

הספר מזמין אותנו להתבונן מחדש לא רק בהצטלבויות עכשוויות בין הגירה ומגדר, כי אם גם בסוגיות אפיסטמולוגיות ומתודולוגיות של קול וייצוג, כפי שהן באות לידי ביטוי במפגש עם המציאות החברתית-פוליטית בישראל. רבות נכתב על שעתוק היררכיות חברתיות ומעמדיות בשדה האמנות הבלתי נגיש. עם זאת, מאחר שהאמנות היא שדה שמזמין ריבוי משמעויות, סתירות פנימיות ומורכבויות מבלי להידרש לרדוקציה, יש בה פוטנציאל לשמש השראה לפיתוח פרקטיקות חדשות של ייצוג במדעי החברה.